महाराष्ट्री प्राकृत

मरहट्ठी सरिआ

इयत्ता बारावी

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

(क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.

(ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.

(ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.

(घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.

(ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.

(च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.

(छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.

(ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.

(झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.

(ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.

(ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. ३०.०१.२०२० रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०२०-२१ या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

महाराष्ट्री प्राकृत

मरहट्टी सरिआ

इयत्ता बारावी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे - ४११००४

H9L3F8

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q.R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृकश्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

प्रथमावृत्ती : २०२०
पहिले पुनर्मुद्रण : २०२१

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे

या पुस्तकाचे सर्व हक्क महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

महाराष्ट्री प्राकृत भाषा तज्ज्ञ समिती

डॉ. सदानंद मोरे (अध्यक्ष)
डॉ. कमलकुमार जैन (सदस्य)
डॉ. राजश्री मोहाडीकर (सदस्य)
डॉ. विमल बाफना (सदस्य)
डॉ. आर. टी. पाटील (सदस्य)
डॉ. मैत्रेयी देशपांडे (सदस्य)
डॉ. श्रीनंद बापट (सदस्य)
डॉ. महावीर शास्त्री (सदस्य)
श्री. बाळकृष्ण जोशी (सदस्य)
श्रीमती मेघा कढे(सदस्य)
श्रीमती प्राजक्ता धर्मराव(सदस्य)
श्रीमती सविता अनिल वायळ (सदस्य सचिव)

निर्मिती

श्री. सच्चिदानंद आफळे
मुख्य निर्मिती अधिकारी

श्री. राजेंद्र चिंदरकर
निर्मिती अधिकारी

श्री. राजेंद्र पांडलोसकर
सहायक निर्मिती अधिकारी

संयोजन

श्रीमती सविता अनिल वायळ
विशेषाधिकारी, मराठी.
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई - २५.

चित्रकार : श्री. तेजस गोगावले
मुखपृष्ठ : श्री. तेजस गोगावले
अक्षरजुळणी : भाषा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे
कागद :
मुद्रणादेश :
मुद्रक :

भारहस्स संविहाणं

उद्देसिआ

अम्हे, भारहस्स जणा, भारहं संपुण्ण-पहुत्त-संपण्णं,
समाअवाइं, धम्मणिरवेक्खं, लोअतंतिअं गणरज्जं विहाउं,
तस्स समत्ता णाअरिओ अ
सामाइयं, अत्थिअं, राजणेइअं च णायं,
विआरस्स, अहिवत्तीए, अत्थाए, धम्मस्स, उवासणाए अ सातंतं,
पइट्ठाए, अवसरस्स अ समाणअं पाऊणिउं;
तेसु सव्वेसु अ
वत्तिगारवस्स रट्ठस्स अ एकआए,
अखंडआए अ सुणिच्छाइअं बंधुअं पवड्ढिउं;
कयदढसंकप्पा एआए अम्हाणं संविहाणसहाए
अज्ज, ईसवीए १९४९ तमे वस्से नवंबरमासस्स २६ तमे दिणे
(२००६ - तमे विक्कमसंवच्छरे मग्गसीसमासस्स सुक्कपक्खे सत्तमी-तिहीए)
एएण इणं संविहाणं अंगीकअं, अहिणियमिअं, अप्प-अप्पियं च करेमो।

रट्ठगीअं

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे।।

पइण्णा

भारहो मम देसो अत्थि ।
सव्वे भारहवासिणो मज्झ बंधुणो संति ।
मज्झ देसम्मि मम पेम्ममत्थि ।
मज्झ देसंसि विज्जमाणाणं
समिद्धाणं विविहआए विहूसिआणं च
परंपराणं मे अहिमाणो अत्थि ।
ताणं परंपराणं रक्खओ होउं समत्थो होज्ज त्ति
अहं णिच्चं पअत्तं करिस्सामि ।
अहं मज्झ पालआणं गुरुअणाणं जेट्ठाणं च।
सम्माणं काहिमि, पच्चेकेण सद्धिं
सुअणत्तणेण य आयरिस्सामि।
मम देस–बंधवाणं च णिट्ठारक्खणस्स अहं पइण्णं करेमि।
तेसिं कल्लाणे समिद्धीए अ
मज्झ सोक्खं समाविट्ठं भवइ ।

प्रस्तावना

प्रिय विद्यार्थी मित्रांनो,

इयत्ता बारावीच्या वर्गात तुम्हा सर्वांचे स्वागत आहे. महाराष्ट्री प्राकृत भाषेतील 'मरहट्ठी सरिआ' हे इयत्ता बारावीचे पाठ्यपुस्तक तुमच्या हाती देतांना खूप आनंद होत आहे. हे पाठ्यपुस्तक तुम्हाला निश्चितच आवडेल असा विश्वास वाटतो.

इयत्ता अकरावीच्या पाठ्यपुस्तकामध्ये मराठी व महाराष्ट्री प्राकृत यांचा जवळचा संबंध कसा आहे हे आपण पाहिले आहे. 'महाराष्ट्री प्राकृत' हे आधुनिक मराठीचे प्राचीन रूप आहे. त्यामुळेच मराठी भाषेला 'अभिजात भाषा' असे म्हणता येते. 'मरहट्ठी सरिआ' या पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातून महाराष्ट्री प्राकृतची ओळख जास्त दृढ होईल, हे निश्चित. तृतीय ऐच्छिक भाषा या विषयासाठी हे पुस्तक इयत्ता बारावीसाठी तयार केले आहे. हाच धागा पकडून आपण महाराष्ट्री प्राकृतचा पुढील अभ्यास करणार आहोत.

आपले विचार दुसऱ्यापर्यंत पोहोचवण्याचे भाषा हे अत्यंत प्रभावी साधन आहे, हे जरी खरे असले तरी त्या त्या भाषेतील विशिष्ट वाक्यरचना, म्हणी, शब्द इत्यादींच्या समर्पक उपयोगामुळे भाषा अजूनच समृद्ध व प्रभावी होते, हे ही तेवढेच खरे. यासाठी प्राकृत भाषेतील विविधअंगी साहित्य अभ्यासण्याने आपल्याला प्राकृत व मराठी दोन्ही भाषांचा समृद्ध व प्रभावी वापर करता येईल.

या पाठ्यपुस्तकामध्ये जे पाठ, कविता निवडल्या आहेत, त्यामध्ये प्राचीन काळातील बुद्धिचातुर्य, व्यवसायकौशल्य, व्यवहारचातुर्य यांच्याशी निगडित कथा निवडल्या आहेत. या कथांच्या अभ्यासाने विद्यार्थ्यांमध्ये निश्चितपणे व्यवहार, आर्थिक निर्भरता आणि व्यवसाय यातील खाचाखोचा समजून बुद्धिचातुर्य व व्यवहारचातुर्य वाढीला लागेल, हे नक्की.

प्रत्येक पाठासंबंधी अधिक माहिती देण्यासाठी ॲपच्या माध्यमातून क्यू.आर. कोडद्वारे उपयुक्त दृकश्राव्य साहित्य आपणास उपलब्ध होईल. त्याचा तुम्हांला अभ्यासासाठी निश्चितच उपयोग होईल.

भाषिक विकासाबरोबरच विचारक्षमता, अभिव्यक्ति-कौशल्ये आणि सृजनशीलता यांच्या विकासासाठी उपयुक्त असलेले हे पाठ्यपुस्तक तुम्हांला नक्की आवडेल, असा विश्वास आहे.

विवेक गोसावी

(संचालक)

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व

अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे

पुणे

दिनांक : २१ फेब्रुवारी, २०२०

भारतीय सौर दिनांक : २ फाल्गुन, १९४१

भाषाविषयक क्षमता : महाराष्ट्री प्राकृत

इयत्ता बारावीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये महाराष्ट्री प्राकृत भाषाविषयक खालील क्षमता विकसित व्हाव्यात, अशी अपेक्षा आहे.

क्षेत्र	क्षमता
श्रवण	• प्राकृत साहित्यातील संदर्भ, भाव व अर्थ समजून घेता येणे. • प्राकृतांतील विविध साहित्यप्रकारांचे ध्वनिमुद्रित साहित्य ऐकून त्यातील स्वराघात, आरोह-अवरोह इत्यादी वैशिष्ट्यांची जाण होणे. • प्राकृत भाषेतील औपचारिक व अनौपचारिक संभाषण व संवाद ऐकून त्यात सहभागी होता येणे. • परिसरात बोलल्या जाणाऱ्या विविध बोलीभाषांचे ज्ञान आणि त्यांच्या वैशिष्ट्यांची तुलना करता येणे.
भाषण-संभाषण	• उच्चार-विशेषानुसार महाराष्ट्री-प्राकृतांतील योग्य असे गाथांचे पठन आणि संभाषण करता येणे. • कथासाहित्याच्या वैशिष्ट्यानुसार कथा-कथन व प्रबोधन करता येणे. • विषयाला अनुसरून महाराष्ट्री प्राकृत माध्यमातून अनुभव कथन करता येणे. प्राकृतचा अभ्यास करून विविध शब्द, म्हणी अथवा वाक्प्रचार यांच्या भेंड्या सारखे खेळ खेळता येणे. • विविध शब्दांची योजना करून प्राकृत भाषेत चर्चा करता येणे.
वाचन	• विरामचिह्नांची दखल घेऊन अर्थपूर्ण प्रकट वाचन करता येणे. • प्राकृत साहित्यातील विविध साहित्यप्रकारांचा आस्वाद घेणे. • भाषेच्या अध्ययनाने प्राचीन महाराष्ट्रीय व भारतीय-संस्कृती समजून घेणे. • संकेतस्थळांवर उपलब्ध असलेल्या 'ई' साहित्याचे वाचन करून त्या माहितीचा उपयोग स्वयंअध्ययनासाठी करता येणे.
लेखन	• लेखनाची पद्धती जाणून शुद्धलेखनाच्या नियमांचे पालन करता येणे. • भाषा नियमांना अनुसरून निबंध/संवाद/वर्णन/लघुपरिच्छेद लिहिता येणे. • माध्यम भाषेतील भाषा नियमाला अनुसरून अनुवाद करता येणे.
अध्ययन कौशल्य	• प्राकृतात होणारे स्वर, मुळाक्षर आणि जोडाक्षरांचे बदलसंबंधी नियम समजून घेणे. • कोणत्याही संदर्भासाठी शब्दाची व्युत्पत्ती करणे व शब्दकोश पाहता येणे. प्राकृत भाषेत शब्दकोडे निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे. • प्राकृत भाषेत कथापूर्ती आणि अनुवाद करता येणे. • अध्ययनाकरिता संगणकीय साहित्याचा उपयोग करता येणे.
भाषाभ्यास	• अकरावीत अभ्यासलेल्या व्याकरण घटकांची उजळणी करणे. शब्दसंपत्ती, तत्सम,तद्भव, देशी, समानार्थी, विरुद्धार्थी, विभक्तीप्रत्यय, काल-प्रत्यय. • कर्तरि-कर्मणी प्रयोग, विशेष्य-विशेषण, समास एवं वृत्तज्ञान करून घेऊन त्यांचा उपयोग करता येणे. • प्राकृत आणि देशी व मातृभाषेतील शब्दांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे. • महाराष्ट्री-प्राकृत भाषेत संवाद करणे. • एअतीस ते सय/सअअ (३१-१००) अंक (क्रम) जाणून घेणे.

शिक्षकांसाठी

इयत्ता बारावीचे महाराष्ट्री प्राकृतचे 'मरहट्ठी सरिआ' हे पाठ्यपुस्तक अध्ययन-अध्यापनासाठी आपल्या हातात देतांना अतिशय आनंद होत आहे. विद्यार्थ्यांची भाषिक तसेच व्यावहारिक कौशल्ये विकसित होण्यासाठी या पाठ्यपुस्तकात विद्यार्थ्यांना रुचतील, आवडतील, उपयुक्त ठरतील अशा पाठांचा, कवितांचा, कृतींचा समावेश केला आहे. पाठांना अनुरूप चित्रांचाही अंतर्भाव केला आहे. या बाबींचा तसेच पाठांचा गाभा समजून घेऊन शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांकडून भाषिक तसेच व्यावहारिक कृती करून घ्याव्यात.

क्षमता विधानातील भाषाभ्यास या घटकाकडे शिक्षकांनी विशेष लक्ष पुरवावे. या घटकाखाली येणाऱ्या व्याकरणाचा सराव विद्यार्थ्यांकडून करून घेण्यासाठी शिक्षकांनी वेगवेगळ्या युक्त्यांचा उपयोग करावा. जसे तक्ते, कोष्टके, चित्रे पूर्ण करणे, भरणे इ. पाठ्यपुस्तकातील गद्य व पद्य पाठातील कठीण शब्दांचे अर्थ समजून घेण्यासाठी शब्दकोशाचा वापर करायला उद्युक्त करावे, जेणेकरून एका शब्दाचे अनेक अर्थ व छटासुद्धा विद्यार्थ्यांच्या लक्षात येतील.

भाषेची आवड व गोडी निर्माण होण्यासाठी रोजच्या व्यवहारातील, वापरातील, उपयोगातील मराठीतील शब्दांशी साम्य असणारे प्राकृत शब्द शोधून काढणे, ते शब्द प्राकृतमधून मराठीत येतांना काय बदल होतात ते सांगितल्याने विद्यार्थ्यांना वेगळीच गंमत वाटेल. उदा. नक्क पासून नाक, तक्क पासून ताक, चक्क पासून चाक.

या पुस्तकातील बहुतेक पाठ मूळ जैन प्राकृत ग्रंथातून घेतले असल्याने तिथे असलेल्या 'य' श्रुती (क,ग,च,ज,त,द,प) च्या ऐवजी बहुतांश ठिकाणी अ ठेवला आहे तसेच न चा ण केला आहे. तसेच बहुतांश ठिकाणी महाराष्ट्री प्राकृत व मराठी भाषेतील ल/ळ या दोन्हींचाही वापर केला आहे.

प्राकृत साहित्यातील ग्रंथसंपदा jain e-library स्वरूपात उपलब्ध आहे.(उदा. https://jainelibrary.org/book-detail/?srno=001669) त्यांचाही उपयोग अभ्यासाकरिता हिताचा ठरेल. ज्या ग्रंथातून पाठ निवडले आहेत, ते मूळ ग्रंथ शिक्षकांनी स्वतः पहावेत तसेच विद्यार्थ्यांनासुद्धा दाखवावेत.

– अनुक्रमणिका –

अनु.क्र.		पान.क्र.
	सुगम प्राकृत	१
	गज्ज विहाओ	
१)	मरहट्ठी भासाए गोरवं	९
२)	ववहारकुसलो हालिओ	१२
३)	अभयदाणं	१६
४)	णाअसीलो मेहरो	२०
५)	चंडचूडस्स णियमो	२४
६)	कम्म–परिणामो	२७
७)	सिप्पिपुत्तो	३०
	पज्ज विहाओ	
१)	सुहासिआइं	३३
२)	लोहस्स परिणामो	३७
३)	पइट्ठाण–णअरं	४१
४)	मूलदेव–धुत्तस्स अक्खाणअं	४५
५)	वज्ज–परिक्खा	४८
६)	फुल्ल–विण्णाण–कुसला तरंगलोला	५१
७)	साहसवज्जा	५५
	व्याकरण विवेचन	
	१) विध्यर्थकाचे प्रत्यय आणि क्रियापदाची रूपे २) क्रियापदांची कर्मणी रूपे व प्रयोग ३) प्रयोजक विचार ४) तर–तम–भाव दर्शक विशेषणे ५) उपसर्ग ६) समास–विवेचन ७) अव्यय ८) संख्याविशेषणे	५८
परिशिष्ट १–अवांतर वाचन		७७
परिशिष्ट २–लेखन कौशल्य – २.१) संवाद लेखन २.२) पत्र लेखन २.३) निमंत्रण लेखन २.४) बातमी		८२
परिशिष्ट ३–निबंध लेखन		८७
परिशिष्ट ४– प्राकृत साहित्य प्रकार		८९
परिशिष्ट ५–काही नित्योपयोगी व आवश्यक प्राकृत क्रियापदे		९४

सुगम प्राकृत

क्रियापदे

कड्ढइ

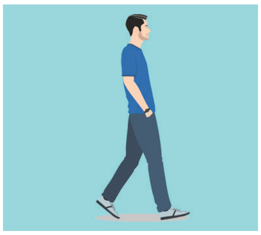
चलइ

पिवइ

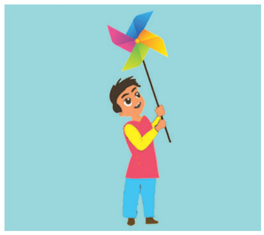
धरइ

उवएसइ

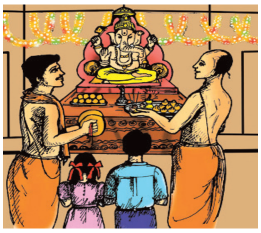
अच्चइ

मारेइ

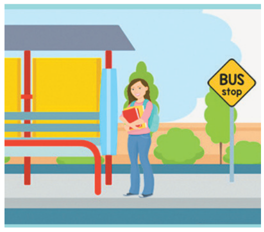

ठाइ

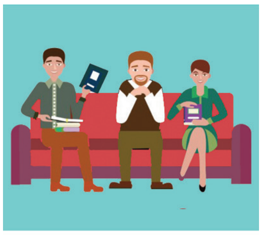
उवविसइ

सुवइ/सोवइ

हसइ

वियरइ

आमंतेइ

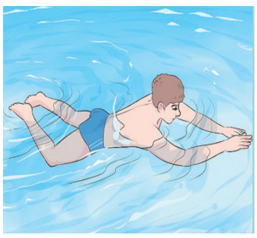
तरइ

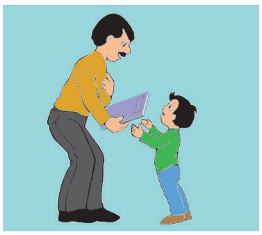
देइ

सम्माणेइ

कीलइ

कुप्पइ

पडइ

गायइ

कंडूयइ

जग्गइ

बीहइ

दंसेइ

पासइ

णमइ

धावइ

भमइ

पविसइ

खिवेइ

तीन काळांची वाक्ये

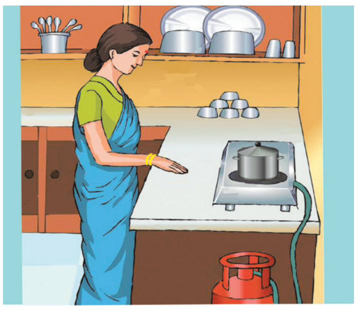
माआ ओअणं पचइ ।

माआ ओअणं पचित्था ।

माआ ओअणं पअइस्सइ ।

सीआ मालं गुंफेइ ।

सीआ मालं गुंफित्था ।

सीआ मालं गुंफिस्सइ ।

तुमे अंबं भक्खेसि ।

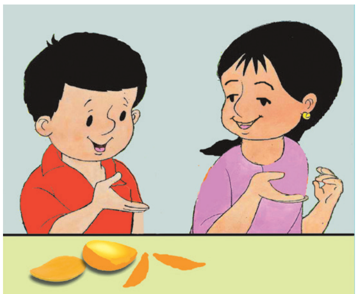

तुमे अंबं भक्खित्था ।

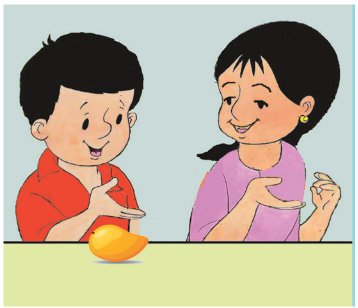

तुमे अंबं भक्खिस्ससि ।

वाणरो रुक्खे चडइ ।

वाणरो रुक्खे चडित्था ।

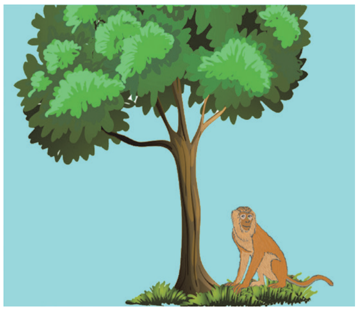

वाणरो रुक्खे चडिस्सइ ।

छत्ता पुत्थआणि पढंति ।

छत्ता पुत्थआणि पढिंसु ।

छत्ता पुत्थआणि पढिस्संति ।

अहं विज्जालअं गच्छामि ।

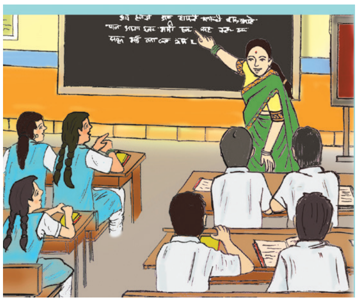

अहं विज्जालअं गच्छित्था ।

अहं विज्जालअं गमिस्सामि ।

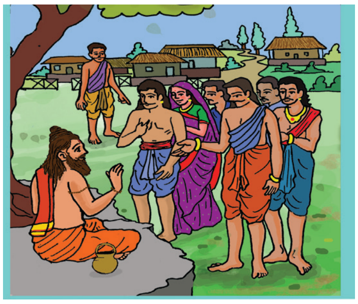

साहू धम्मं कहेइ ।

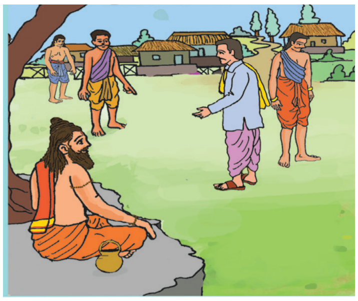

साहू धम्मं कहित्था ।

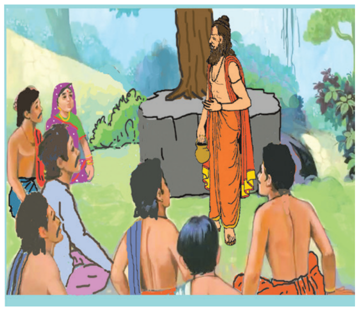

साहू धम्मं कहिस्सइ ।

ऋतू (उऊ)

वसंतो

गिम्हो

वरिसा

सरओ

हेमंतो

सिसिरो

दिशा

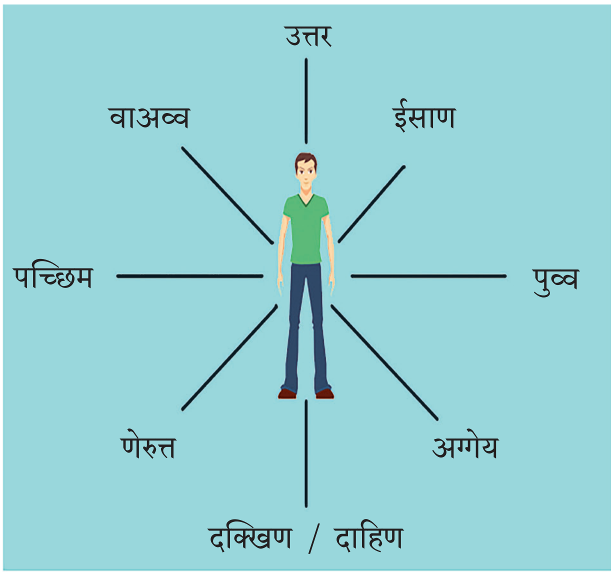

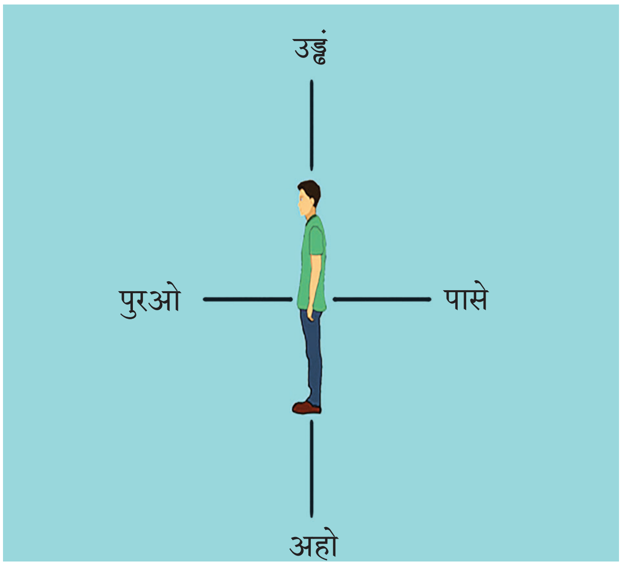

चित्रमालिका

१)
सव्वे छत्ता सालं आगच्छंति

→
सालाए पत्थणा होइ

→
कक्खाए सव्वे छत्ता उवविसंति

→
अज्झावओ पाढं पाढेइ

→
अज्झयणाणंतरं भोयणावकासो होइ

२)
अहं णिद्दाए जग्गामि

→
अहं भोयणं करेमि

→
अहं सालं गच्छामि

→
अहं अज्झयणं करेमि

→
अहं मित्तेहिं सह कीलामि

३) → →

किसीवलो पभाए घरकज्जं करेइ → खेत्ते गच्छइ → हलं कड्ढइ

→ → 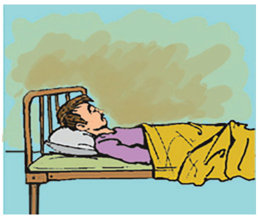

भोयणं करेइ → गिहं आगच्छिऊण सुवइ

४) → 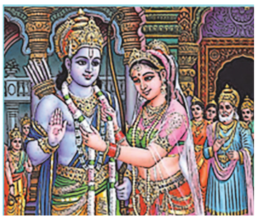 →

रामेण धणुहभंगं कयं → राम-सीयाए विवाहो → रामस्स सीया-लक्खणेहिं सह वणवासो

→ →

रावणेण सीयाहरणं कयं → रावणवहं

५) → →

कण्हजम्मो → महुराणयरिं गमणं → कंसवहो

→ →

सिसुवालवहो → महाभारहजुद्धं

सज्झाओ

१) चित्रे पाहून त्यासाठी वापरले जाणारे क्रियापद सांगा.

१) 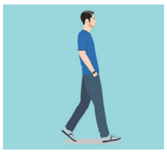

४)

२)

५) 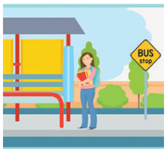

३)

६)

२) चित्रे पाहून वाक्याचा काळ सांगा.

१)

३)

२)

४)

३) रेखाजाल पूर्ण करा.

१)

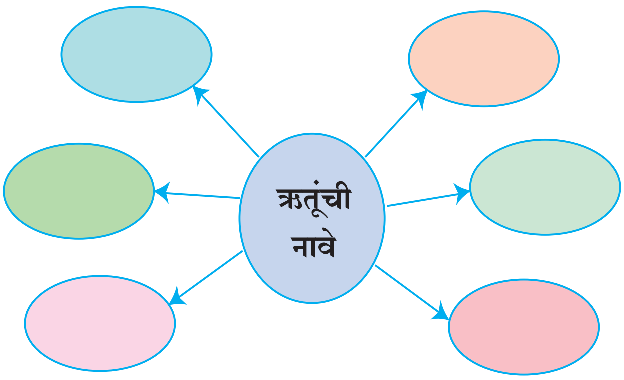

२)

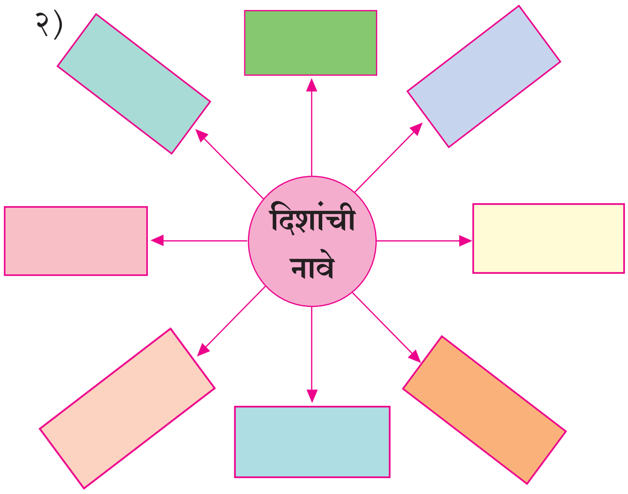

३)

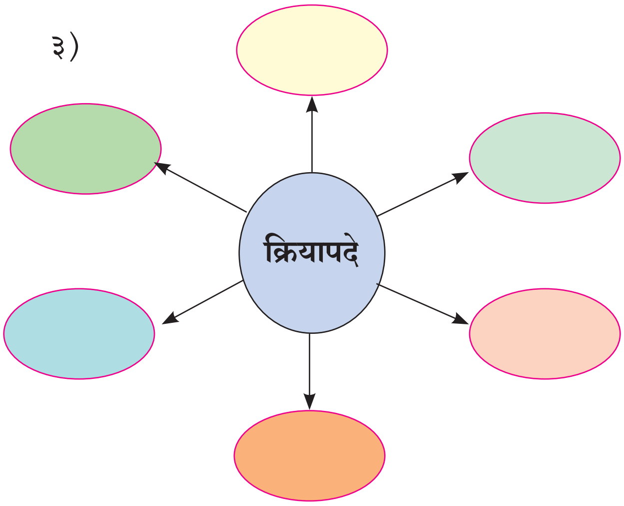

४) दिशा पाहून रिकाम्या जागा भरा.

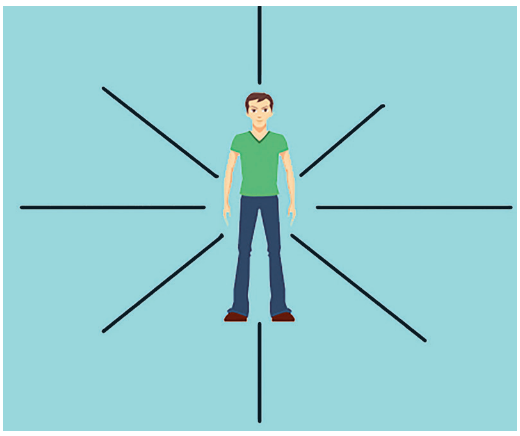

५) गोलातील सूचनेप्रमाणे रिकाम्या जागा भरून रेखाजाल पूर्ण करा.

१)

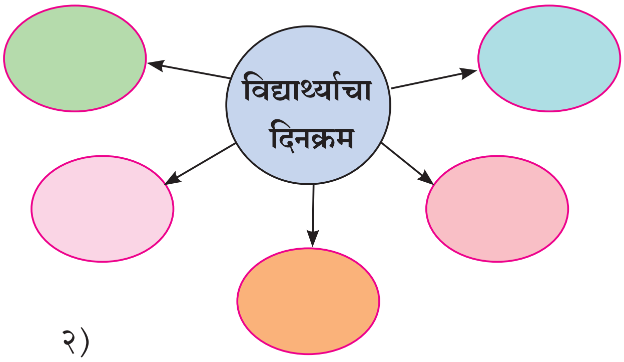

२)

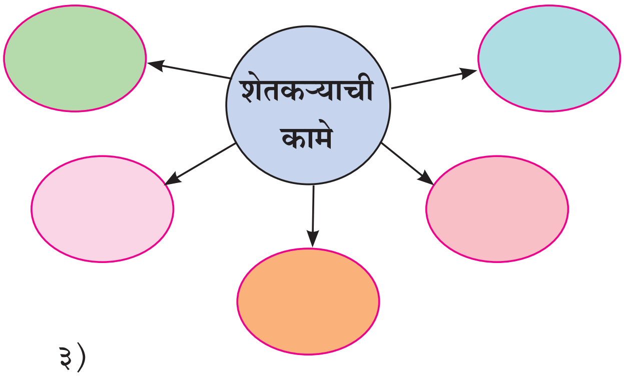

३)

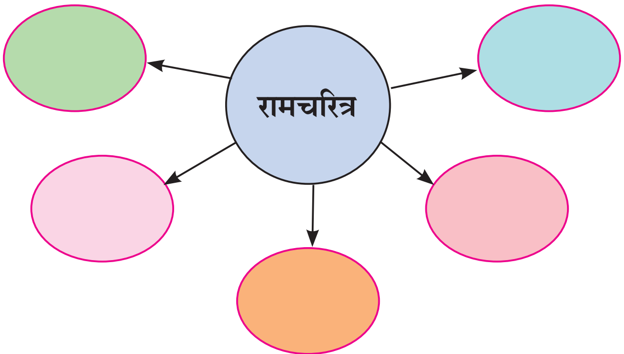

४)

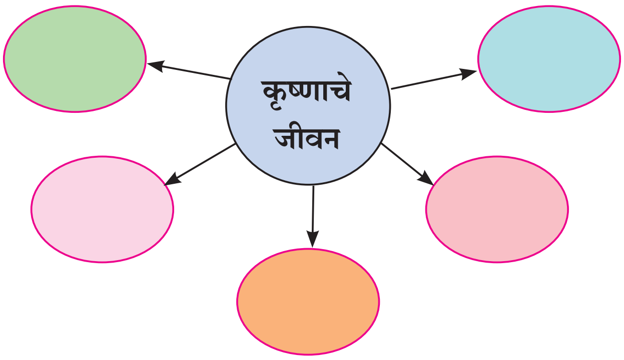

६) चित्रांचा अर्थसंगत क्रम लावा.

१)

२)

३)